

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

**BIHAR VÁRMEGYE VÍZNEVEINEK NYELVÉSZETI
ELEMZÉSE**

Szakedolgozat

Témavezető:

Dr. Rácz Anita
adjunktus

Készítette:

Hódi Eszter
V. magyar szak

2010. DEBRECEN

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
1. Tudománytörténeti áttekintés.....	5
2. Földrajzi adottságok.....	7
3. Névrendszertani általános megállapítások.....	9
4. Nyelvészeti, névrendszertani elemzés.....	11
4.1. Szerkezeti elemzés.....	11
4.2. Funkcionális-szemantikai elemzés.....	11
Összegzés.....	21
4.3. Lexikális-morfológiai elemzés.....	23
Összegzés.....	28
5. Keletkezéstörténeti elemzés.....	30
Összegzés.....	36
Befejezés.....	39
Irodalomjegyzék.....	40
Függelék.....	42

Bevezetés

Dolgozatom Bihar vármegye összegyűjtött vízneveivel foglalkozik. A téma-választásomat az indokolta, hogy másik szakom, a földtudományi révén mindig is érdekelték a földrajzzal összeegyeztethető tudományterületek. Az egyes tudományok kutatási síkjainak metszéspontjai pedig érdekes és sokrétű ismereteket tárnak fel. Így személyes indíttatás vezetett a téma kapcsán.

Adataim Pesty Frigyes 1864-ben közzétett Bihar vármegyéről szóló kéziratos helynévtárának II. kötetéből származnak. A gyűjtés először a kötetben található valamennyi földrajzi névre kiterjedt, majd az adatok szűkítése révén esett a választás a víznevek vizsgálatára. Ezek közül egyaránt foglalkoztam a természetes és mesterséges, az álló és folyó, valamint az idegen eredetű és belső keletkezésű nevekkel. A vizsgálat megalapozására elsőként egy táblázatba rendeztem a kifejezéseket. Az így kapott víznévanyag szolgált a további értekezések alapjául. Az adatkorpuszom 180 denotátumra vonatkozó adatból és ezek 207 alakváltozatából áll. A táblázatomban a betűhív forma mellett feltüntettem a jelenlegi helyesírás szerint használt vízneveket, a hely fajtájának megnevezését, etimológiai ismereteket, majd a konkrét elemzéshez szükséges kategóriákat adtam meg. Dolgozatom nagyobb részét ez teszi ki.

A vizsgálati módszeremet a Hoffmann István által kidolgozott összetett modell adja. Munkámban eszerint három nagy egységet különíték el: a funkcionális-szemantikai, a lexikális-morfológiai és a keletkezéstörténeti elemzést. Ezekhez negyedikként a szerkezeti elemzés is társul, mellyel bővebben csak említőlegesen foglalkoztam.

Nehézséget a vármegye vízneveire jellemző román nevek jelentettek, melyek valódi vizsgálatára nem vállalkozhattam a román nyelv ismeretének hiányában. Általában egyrészes, helynévképzős névátvételeknek tekintettem ezeket az elnevezéseket. Másik nehezítő körülmény a *Kis Jankó-láp*, *Kis-derék-láp* típusú helynevek elemzése kapcsán vetődött fel. Ezek értelmezési lehetőségei többféle irányba mutattak: a *Kis+Jankó-láp* vagy *Kis Jankó+láp*, valamint a *Kis+derék-láp* vagy *Kis-derék+láp* helyességét vetették fel. Ezek a kétrészes víznevek előtagjukban már meglévő tulajdonnevek, melyek egy újabb földrajzi köznévvvel egészültek ki.

A víznevek vizsgálatával az egész bihari adattámról kívánok átfogó képet adni. Ehhez néhány ábra, valamint a függelékben elhelyezett víznévi adatsor szolgál segítségül. Dolgozatomban segítségemre voltak a földtudomány területén szerzett ismereteim, melyeket a földrajzi adottságok és az egyes víznevek vizsgálatakor igyekeztem felhasználni.

1. Tudománytörténeti áttekintés

Nem törekszem részletes és átfogó áttekintésre, néhány főbb vonalat emelek csupán ki. Katona István 1778-ban jelentette meg helynévkutatással foglalkozó munkáját, melyben a törzsnevek és a helynevek közti összefüggéseket vizsgálta. Ám ez a munka nem folytatódott, csak a 19. század közepétől kapott egyre nagyobb szerepet a magyar nyelvészeti kurzusban a helynévkutatás. Pesty Frigyes kezdte el a helynevek összegyűjtését, 1863-ban. A gyűjtött anyag alapozta meg a későbbi kutatásokat. Hagyatékának részbeni feldolgozója¹, Ortway Tivadar 1882-ben jelentette meg víznévrajzi munkáját, Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig címmel.

A 20. században jelentőset alkotó Melich János, Kniezsa István és Kiss Lajos egyaránt szlavisztikát tanulva kezdtek mélyebben foglalkozni a magyar nyelv szerkezetével, majd a helynevekkel. A szlávból vett jövevényszavak vizsgálata fordította figyelmüket a magyarországi helynevekre. Melich János a meglévő helynevek eredetét igyekezett megfejtetni. Kniezsa oklevelek, levéltári források alapján gyűjtött helyneveket, melyeket igyekezett beazonosítani, földrajzilag is, még ha azok már el is tűntek. Fontosnak tartotta a helynevek jelentését meghatározni. Felfigyelt a párhuzamos helynévadás szokására, és igyekezett annak törvényszerűségeit feltárni. Mikesy Sándor 1940-ben adta ki Szabolcs vármegye középkori vízneveiről szóló munkáját, mely egy adott megyére korlátozott, alapos tanulmányként a szűkebb területek alaposabb vizsgálata felé indította a kutatókat. Kniezsa István 1944-ben a szláv eredetű székelyföldi helynevekről írt értekezést. Kiss Lajos az 1970-es években alkotta meg a földrajzi nevek etimológiai szótárát, melyben igyekezett közreadni a lehető legtöbb adat jelentéstartalmát, eredetét és történetét. A magyarországi kutatás viszonylatában eddig ez a legjelentősebb, ilyen jellegű mű.

A kutatók kezdeti helynévtipológiai, etimológiai és keletkezéstörténeti vizsgálatok iránti érdeklődése fokozatosan a jövevénynevek és belső keletkezésű elnevezések

¹ MÚLT-KOR 2009.

vizsgálatára tevődött át. Megindult a földrajzi köznevek és változásainak elemzése, például Vörös Ottó munkájában², valamint egy-egy terület víznévészletének specifikus vizsgálata olyan kutatók, mint Kocán Béla³ által.

A helynévelemzés mára két legtöbbet kutatott ága a településnév- és a víznév kutatás. A víznévelemzés jelentősége fokozatosan bontakozik ki előttünk. Víznévelemzés segítségével feltárhatjuk, milyen népek laktak egy adott területen, milyen nyelvet beszéltek, milyen volt a település szerkezete, milyen tevékenységet folytattak a vizek mentén, milyen eszközeik voltak, milyen növénytakaró, állatvilág, kőzetanyag jellemezte a környezetet. Mint láthatjuk, számos tudományterületet érintenek a víznévelemzések. A kutatás eredményei egyéb tudományterületeken is meghatározó szerepűek.

² VÖRÖS 1999.

³ KOCÁN é. .n.

2. Földrajzi adottságok

Bihar vármegye Trianon előtt Magyarország harmadik legnagyobb vármegyéje volt. A Tiszántúlon helyezkedett el Arad, Békés, Hajdú, Kolozs, Szabolcs, Szatmár, Szilágy és Torda-Aranyos vármegyék között. Területe egyes adatok szerint 10.590⁴, más nézet szerint 10.961,63⁵ km²-t ölelt fel, míg lakosainak száma az 1910-es évben 580.557⁶ vagy 516.704⁷ főt tett ki. Trianont követően nyugati, kisebbik része maradt csupán a mai Magyarország területén, a nagyobbik, keleti részt Romániához csatolták. Magyarország területén Hajdú-Bihar és Békés megyékhez csatolták községeit. A vármegye 17 járásra tagozódott, egy törvényhatósági joggal felruházott városa (Nagyvárad), 110 nagy- és 382 kisközsége volt. Székhelye Nagyvárad volt.

A vármegye nyugati része alacsonyabb sík területen feküdt, az Alföld részeként, mely kelet felé fokozatosan magasodik. Itt egy nagy összefüggő hordalékkúp másítja a térszint, melyet a Berettyó, Sebes-, Fekete- és Fehér-Körösök alakítottak ki. A törmelékkúp lábánál mocsaras területek jöttek létre a kisebb esésű folyók vizének szétterülésével, így a Kis- és Nagy-Sárrét. A Nagy-Sárrét a Hortobágy, a Kis-Sárrét a Körösök vizét terítette szét. Nádrengteteg és járhatatlan lápok zárták el a külvilágtól e vidéket. Mára befejeződött a nagyobb folyók szabályozása, így biztosították a területek lefolyását is. A vármegye keleti része az Erdélyi-középhegység területére esett, ahol a hegyvidék medencékkel és sűrű erdőkkel borított hegygerincekkel tagolja a tájat.

Szinte az egész vármegye területe a Hármaskörös vidékéhez tartozott. Legjelentősebb folyója a Sebes-Körös volt, melynek legnagyobb mellékága a Berettyó. E kettő között terül el a Sárrét, a régi Bihar vármegye délnyugati sík területén. A Kraszna és a Szamos vizét az Ér szállítja a Berettyóba. A harmadik jelentős vízfolyása a vármegyének a Fekete-Körös volt, melyet a Töz és Hollód vize táplál. A Körösök vidéke gazdag mellékfolyókban, melyek vize mind a Fekete- a Sebes- és a Fehér-Körös vízhozamát növeli.

⁴ METAPÉDIA é. n.

⁵ LAZARUS é. n.

⁶ METAPÉDIA é. n.

⁷ LAZARUS é. n.

A térség ásványkincsekben és természeti erőforrásokban rendkívül gazdag terület. Ezt a lakosság számos módon képes volt hasznosítani. A földművelés, valamint az állattenyésztés mellett a vad- és erdőgazdálkodás, a bányászat és a havasi pásztorkodás is kellően biztosította a megélhetést.

A táj képe, mint láthatjuk, nagyon változatos. A kedvező körülmények segítették az emberi közösségek megtelepedését ezen a vidéken, mely tovább erősítette a térség jelentőségét.

3. Névrendszertani általános megállapítások

„A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak, sőt olyan korszakára vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a helynevek a régészeti emlékeken kívül az egyedüli forrásaink, amelyekből a terület akkori településviszonyaira következtethetünk.”⁸ Kniezsa eme kijelentése a vízneveinkre még inkább vonatkozik, mivel a víznevek évezredek át öröklődnek tovább, még olyan korokban is, mikor letelepedett lakosságról nem is beszélhetünk. A legősibb vízneveink a nagy folyóinkhoz köthetőek. Mivel hatalmas területeken folynak keresztül, melynek lakói átvették egymástól azok elnevezéseit, biztosították a név fennmaradását is. Így a területre később betelepülők is ezeket a neveket vették át és örökítették tovább. A lakatlan területeken is elsődlegesen a vizeket keresztelik el, ezzel jelölve meg az adott táj viszonyítási pontjait. A nagyobb folyóink nevei tehát kelta vagy kelta előtti, talán illír vagy még korábbi, indoeurópai népek nyelvéből származnak. Így 3-4 ezer évesek vagy még régebbi keletkezésűek. A víznevek legrégebbi csoportjába ebből következően a legnagyobb folyóink tartoznak, úgymint: Körös, Maros, Szamos, Tisza. Valószínűleg még a római kor előtti időkből származó elnevezések ezek. Ősiségük egyértelmű, de eredeti jelentésükre már csak következtetni tudunk. Gyakran csupán 'folyó' vagy 'víz' jelentésűek lehetnek. Ha egymás közelében több nagyobb folyás is létezett, akkor vált szükségessé azok megkülönböztetése különböző jegyek alapján. A folyók nevei a román és a szász nyelvekbe is szláv vagy magyar szavakból, szláv közvetítéssel kerültek be. Egy másik csoportja vízneveinknek közvetlenül szláv átvételek. Ezen vízfolyások harmadrangú, jelentéktelen vizek. A főfolyók mellékágai főként magyar elnevezést kaptak, csupán néhány szláv eredetű ismeretes. A kisebb vizeink elnevezései is főként magyar eredetűek, eltekintve néhány kivételtől (például Küküllő, melynek török az eredete). De előfordul számos ismeretlen eredetű folyónév is, amik a magyarság előtti ismeretlen eredetű nép jelenlétére utalhatnak. Ilyenek például: Töz, Barca, Krassó.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a nagy vizeink között nem találunk olyat, melyet a magyarok a román nyelvből vettek volna át. Sőt, a románban valamennyi

⁸ KNIEZSA 2001., 3. o.

víznév idegen átvétel, nagyjából magyar, kisebb arányban szláv vagy német eredetű. Területileg is tagolt az elnevezések származtatása, mivel északon magyar, a Marostól délre, illetve nyugatra pedig szláv átvételeket találunk többségében. A románok betelepülésükkor vehették át ezeket.⁹

⁹ KNEZSA 2001., 9. o.

4. Nyelvészeti, névrendszertani elemzés

Elemzésemhez Hoffmann István: Helynevek nyelvi elemzése című munkáját vettem alapul. Az e műben található elemzési rendszer szolgáltatotta számomra azt a kiindulási alapot és rendszerezési mintát, mellyel az adataim vizsgálatához hozzákezdhettem.

4.1. Szerkezeti elemzés

A vizsgálat során az egyes funkciókat kifejező névrészeket szükséges a névben elkülöníteni. A szerkezeti elemzés alapegysége a névrész. A névrész a helynév hangsorának azon egységeit takarja, melyek az adott körülmények között szemantikai jegyeket hordoznak az adott fogalommal kapcsolatban.

4.2. Funkcionális-szemantikai elemzés

A funkcionális-szemantikai analízis folyamán az egyes névelemekről megállapíthatjuk, hogy egy- vagy kétrészesek, attól függően, hogy egy vagy több funkcionális-szemantikai jegyet jelölő névrészre tudjuk tagolni az adott helynevet. Ezeket szokás egyszerű és összetett helyneveknek is hívni. Így az egyszerű földrajzi nevek között a kisebb önálló egységre nem osztható önálló földrajzi neveket sorolja, melyek a tér egy jól körülhatárolható helyére vonatkoznak. Az összetett nevek pedig egy földrajzi köznévből és valamilyen köznévi tagból épülnek fel.

A hely fajtájának jelölésére bármilyen közsót használhatunk, ezek a földrajzi közneveink. A kétrészes helynevek esetében a második névelem jelölheti a hely fajtáját, valamint megnevezheti magát a konkrét helyet is.

A kétrészes víznevek döntő többségét bizonyította Kovács Éva. Bihar vármegye víznevei kimutatása szerint egyharmad : kétharmad arányban oszlanak meg az egy- és kétrészes víznevek között. Ez általánosan érvényes megállapítás a helynevek esetében.¹⁰ Adatkorpuszomban is hasonlóan a kétrészes víznevek dominanciája figyelhető meg, de nincs ekkora különbség az arányukban.

A következőkben Bihar vármegye vízneveiből álló adatsorom elemzése következik a *f u n k c i o n á l i s - s z e m a n t i k a i k a t e g ó r i á k* alapján. Ezekben külön vizsgálom az egy-, illetve kétrészes vízneveket.

Először a *h e l y f a j t á j á t* megjelölő szavakat vizsgáljuk meg. Az egyrészes földrajzi köznévből alakult víznevek teszik ki az adataim 2%-át: *Ér* (< *Ér vize*), *Kanális*, *Patak*, *Pece*. Az *Ér* folyó a Berettyóba ömlő vízfolyás, ami valószínűleg kiegészüléssel változott *Ér vize* alakúvá. A *Pece* folyónév régen *Hévjó* alakban volt ismeretes, mely a magyar **hév** 'meleg' és a **jó** - 'folyó' jelentésű szavakból eredeztethető. E miatt a korábbi névváltozat miatt a víz hőmérsékleti sajátosságairól elnevezett nevek kategóriájába is beletartozik.

A kétrészes víznevek második néveleme is leggyakrabban fajtajelölő névrész. Ezek szerkezeti felépítése háromféle lehet. Az egyik esetben valamilyen jellegzetességet jelölő (S+F), a másikban megnevező szerepű előtaggal (M+F), a harmadikban pedig fajtajelölő előtaggal (F+F) bővül a víznév.

A legritkább típusok egyike a fajtajelölő előtaggal és utótaggal rendelkező nevek csoportja. Adataim közül egyedül az *Ősvény-tő* tartozik e kategóriába.

Az S+F, illetve M+F kategóriában a nevek utótagjaként földrajzi köznévi jelenik meg. Adatsoromban leggyakrabban használt földrajzi köznévi az **ér**: *Barátok ere*, *Szentmihály ere*, *Szentpéter ere*, *Zsugyó Vaszali ere*, *Barakonyi-ér*, *Cigány-ér*, *Dikics-ér* ~ *Tigis-ér* ~ *Tikics-ér*, *Eszteró-ér*, *Fenyés-ér*, *Gál-sziget-ér*, *Gyalog-ér*, *Hamvas-ér*, *Hangás-ér*, *Hangyás-ér*, *Hómosó-ér*, *Karika-ér*, *Keserű-ér*, *Kis-gát-ér*, *Körtvélyes-ér*, *Madaras-szeg-ér*, *Ölyvös-ér*, *Sebes-ér*, *Vesszős-ér*. Emellett jelentős a **jó** 'folyó' jelentésű szó használata is, a Berettyó folyó gyakori említése révén. Jelentős földrajzi köznévi a **patak**: *Adona-patak*, *Bisztra-patak*, *Bodis-patak*, *Galbina-patak*, *Grósi-patak*, *Hagymási-patak*, *Hamaszó-patak*, *Hodiselu patakja*,

¹⁰ KOVÁCS 2007.

Hollád patakja, Kígyós-patak, Medes-patak, Meggyes-patak, Pestesi-patak, Sebes-patak, Sólyomkői-patak. Elég szép számban találunk **láp**okat is az adathalmazban: *Cseh-láp, Darus-láp, Figés-láp, Föld-láp, Garos-láp, Görcsös-láp, Hóra-láp, Kisderék-láp, Kis Jankó-láp, Macskás-láp, Nádvágó-láp, két Nagy-láp, Német-láp, Nótáros-láp, Pali-láp, Rucás-láp, Vágó-láp, Vesszős-láp.* Fontos köznév a **tó** is: *Békás-tó, Balog-réti-tó, Hosszú-tavak, János-tó, Kerek-tó, Lápos-tó, Ludas-tó, Máriás-tó, Mosó-tó, Szónak-tó.* Előfordul az **árok** is különböző alakváltozataiban: *Kádár árka, Ördög árka ~ Ördög-árok, Nádas-árok, Régi-malom árka, Sáska-árok.* Megjelenik a **víz** földrajzi köznév is: *Baga vize, Bulz vize, Ér vize, Gálbina vize, Töz vize, Baji-víz, Hollod-víz.* Meglepő módon, csupán néhány víznév esetében használják a **folyó**, illetve **folyás** utótagokat: *Kutas-folyó, Ölyvös-folyó, Sebes-folyó,* illetve *Butyka-folyás, Mágó folyása.* Egy-egy adattal fordul elő a **kút**: *Sós-kút*; a **csatorna**: *Berettyó-csatorna, Malom-csatorna*; a **tő**: *Ösvény-tő*; a **halastó**: *Nagyhalastó*; a **forrás**: *Csorój-forrás*; 'a vízbe benyúló alakzatok' jelentéssel bíró **fok**: *Sebes-fok*; végül a **fertő**: *Nagy-szigeti-fertő.*

A fajtajelölő utótagú kétrészes nevek előtag képzése szerinti megoszlását később tárgyalom az **I. ábra** segítségével.

A névrész másik fajtája, amikor **m e g n e v e z i a k o n k r é t h e l y e t .** Az egyrészes megnevező víznevek alkotják az adataim 22%-át. Ezek a következők: *Balaton, Drobole, Eszteró (< Eszteró-ér) ~ Esztró, Fantonyeli, Fintina drág, Funtina Pópi, Funtina recse, Hergoc, Izvoru luj batiu, Kálló, Kapocsányi, Körös, Lutosze, Pietra rosie, Reu, Rumik, Sapatyasze, Stolna, Szalányos, Szamos, Tisza, Topilá nyágra, Toplica, Tou de magura, Tou de Sipoty, Túr, Valcsává Vancsuluj, Vale, Vale csel mare, Vale de áriny, Vale Gyorgyiás, Vale Kopiluluj, Vale Kornyetuluj, Vale Krevi, Vale Lazuluj, Vale luj Juon, Vale mare, Vale Nányi, Vale paszulisty, Vale Poklúsá, Vale Re, Vale Roguji, Vale sulcsi, Valeluj Botok, Varatyek, Verksthal.*

A román adatokat főként ebbe a kategóriába osztottam, ezért bővült ekkorára a csoport adathalmaza.

A kikövetkeztetett helyneveken belül a *Bisztra (< Bisztra-patak)* nevet emelhetjük ki. A *Bisztra* víznevünk szláv eredetű, a *bystra* 'sebes' jelentésű szóból származik.

A megnevező névrész a kétrészes neveknél mind az előtagot, mind az utótagot alkothatja, de a megjelenése az előtagban a leggyakoribb. Megnevező

előtagú nevek: *Baga vize*, *Berek+jó-csatorna*, *Bisztra-patak*, *Bodis-patak*, *Bulz vize*, *Csorój-forrás*, *Ér vize* (< *Ér*), *Eszteró-ér*, *Gálbina vize* ~ *Gálbina-patak*), *Garos-láp*, *Hamaszó-patak*, *Hodiselu patakja*, *Hollád patakja*, *Hollod-víz* (>*Hollod*), *Hóra-láp*, *Kutas-folyó* (< *Kutas*), *Mágó folyása*, *Töz vize* (< *Töz*).

Az utótagban szereplő megnevező elem egy már létező víznév, mely előtagjában valamilyen jellegzetes tulajdonsága alapján különül el: *Kis-* és *Nagy-Békás*, *Kis-Hollod*, *Kis-Körös*, *Nagy-Körös*, *Kis-* és *Nagy-Suhasztó*, *Fekete-Körös*, *Holt-Körös Vén-Berettyó*, *Sebes-Körös*, *Új-Körös* (~ *Kanális*), *Anyá-Körös*.

A harmadik típus szerint a névrész kifejezheti az adott víznév egy fő tulajdonságát is. Ezen belül az alábbi kategóriák szerint csoportosíthatunk:

Méretük szerint a leggyakrabban nagy és kis jelzőpárokat tudunk elkülöníteni. Ezek egy víznévre is vonatkozhatnak, megnevezve annak külön részeit, illetve előfordul csak az egyik alkalmazása is. Adathalmazomban mindkettőre találni példát. A jelölt fogalom kiterjedését mutatják a kifejezések.

Egyrészes víznevek nem találhatóak az adataim között. A földrajzi köznév utótagú, ide tartozó kétrészes víznevek a következők: *Nagy-halastó*, *Nagy-láp*, *Hosszú-tavak*. A *Hosszú-tavak* esetében a tavak medrének elnyúlt alakja szolgáltatta a névadásban kiemelt jellegzetességet. Gyakori a megnevező utótagú víznevek jelenléte is. A *Kis-* és *Nagy-Békás* egy adott vízfelület két részére vonatkozik. Ide tartoznak a *Kis-* és *Nagy-Suhasztó*, valamint a *Kis-* és *Nagy-Körös*. Ez utóbbi folyókon vezették le a Körös vizét. A *Kis-Hollod* a Hollod patak egyik mellékága.

Alakjuk szerint is csoportosíthatjuk a vízneveket. Az egyrészes nevek között a *Horgas*, a *Kengyel* és a *Tekeres* szerepel, mely elnevezések a víz kanyargós útjára vonatkoznak.

A kétrészes víznevek között a *Karika-ér* és a *Kerek-tó* kapcsán a vízállás a kerektségéről kaphatta nevét.

Anyaga vagy színe szerint a folyókat az általuk szállított hordalék alapján csoportosítják. Így a finomabb hordalékú vízfolyás világosabb színű, fehér jelzőt kap, míg a sok hordalékot szállító, szennyezett vizek sötét melléknévvel bővülnek. A hordalék színét az határozza meg, hogy a vízfolyás milyen kőzetű területen folyik keresztül. Adataim között egyedül a Körös egyik ága válik ki a színe alapján megnevezve: ez a *Fekete-Körös*. Ez az ág Rézbánya környékén ered, az

Erdélyi-középhegységben, a régi Bihar vármegye határán, emiatt gyakori a név előfordulása a vármegye víznevei közt.

A víz í z é r ő l elnevezve csupán egy-egy adat szerepel: *Keserű ~ Keserű-ér* és *Sós-kút*.

A másik jellegzetes érzet a névadásban a víz s z a g a , melynek használata szintén nem elterjedt névadási módszer. Olyannyira, hogy adatkorpuszomon belül nem is találni rá példát. Adott helynévre jellemző h ő m é r s é k l e t vagy é g h a j l a t i s a j á t o s s á g alapján ezen a területen szintén nem kereszteltek egyetlen vizet sem. Mint már említettem, a *Pece* folyó régi, Hévíj alakja tartozhat ebbe a típusba, bár ez a névelem nem szerepel az általam vizsgált névkorpuszban.

A víz h a n g j a alapján viszont már találunk két egyrészes adatot: *Zúgó* és *Sívó*. Jellegzetes hanggal persze csak a vízfolyások bírnak, állóvizek nem. A *Zúgó* kapcsán a vizesesen lezúduló víz hangja szolgáltatta a névadás alapját. Egyéb külső érzékszervi jeggyel történő jelölés nem fordul elő az adataim között.

A víz á l l a p o t á r a utaló megnevezés is viszonylag ritka a névalkotásban. Kétrészes változatban a *Medes-pataknál* fordul elő. Az előtag a magyar 'meddő' jelentésű szó és az –s képző összetételéből származik. Ide sorolható a *Holt-Körös* is, mely pedig az Anya-Körös mély, kiszélesedett medrében folyik. Maga a név arra utal, hogy ez csupán egy holtág, melyben még található víz.

A víz m o z g á s a alapján egyrészes víznévként szerepel a *Csorgó* és a *Sebes*, kétrészesként a *Gyalog-ér*, a *Sebes-ér*, a *Sebes-fok*, a *Sebes-folyó*, a *Sebes-patak*, a *Kígyós-patak*, valamint a *Sebes-Körös* tartozik ebbe a csoportba. A *Csorgó* forrás esetében meghatározó lehet a víz felszínre törésének eme jellegzetes formája, amiből az elnevezés ered. A víz kacskaringós, kígyózó mozgása inspirálta a *Kígyós-patak* elnevezést. A *Sebes* folyónév valószínűleg ellipszissel jött létre. Míg a sebes jelző használata gyakori összetétel földrajzi köznevekhez társítva is. A legősibb neveink között szerepel a *Sebes-Körös* víznév. Ez abból kifolyólag alakulhatott ki, hogy a *Sebes-Körös* alkotja a Körös három nagy mellékfolyója közül az egyiket, így meghatározó szerepet tölt be a környék vízgazdálkodásában. Nagy esőzések, továbbá a tavaszi hóolvadás hatására megduzzad a vize és hatalmas árhullámok formájában vonul le a folyón a felhalmozódott víztömeg. Ebből ered a folyó sebes jelzője.

Egy adott víznév származhat a környezet vagy a hely a n y a g á r ó l , illetve azon a területen jellegzetes közetről is. Ez akkor válik fontos tulajdonsággá, ha merőben elkülönül környezetétől, megkülönböztető funkcióvá válik. Egyrészes a *Fövenyes*, kétrészes előfordulása a *Föld-láp* és a *Lápos-tó*. A mederfenéken felhalmozódott kavicsos réteg alkothatja a *Fövenyes* ér névadási sajátosságát. Érdekes, hogy a kétrészes nevek esetében mind az előtagban, mind az utótagban földrajzi köznevet találunk a talaj állagának megnevezéseként. Ezek jelezhetik a kialakulás folyamatát is: a szárazföld egyre vizenyősebbé, végül láppá alakult, a másik esetben pedig a tó láposodása indulhatott meg. Bár e folyamatok a jelenben már befejeződtek, az elnevezések megtartották a névadás kiindulópontját.

A víz k o r a is árulkodó. A *Vén-Berettyó* a Berettyónak egy régi mellékágára utal, mely elhagyott folyássá vált, kiapadt. Az *Anya-Körös* a Fehér-Körös fő ágát képezi, innen eredhet az elnevezés. Az *Új-Körös ~ Kanális* pedig egy viszonylag friss keletkezésű, a Körös vízének levezetését végző mellékág.

A f u n k c i ó j a , m ű k ö d é s e szerint szelektálható víznevek a következők adatkorpuszomban: *Nádvágó-láp*, *Vágó-láp*, *Mosó-tó*. Az előtagban megnevezték azt a tevékenységet, amelyre a konkrét helyet használták: a lápok buja és kusza növényzete hozzáértő gondozást igényel, melynek rendben tartása a nádvágók feladata; ruhák tisztítását pedig a közeli vízfolyásnál végezték. Némi kultúrtörténeti háttér-információ segítségével könnyedén magyarázható az elnevezések ilyen keletkezése.

A helynév eddig nem említett, e g y é b t u l a j d o n s á g a i is előtérbe kerülhetnek névadáskor. Az egyrészes nevek között a *Toprongyos* név tartozik ebbe a kategóriába. A folyó szakadt, megtépázott jellegéből következhetett az elnevezés. Az *Ördög árka ~ Ördög-árkok* kétrészes víznek is ide sorolhatóak. Ezeknek az Alföld peremén húzódó hatalmas földsáncoknak a létrejötte és funkciója vitatott. Valószínűleg a tatárjárás idején védelmi szerepet töltöttek be. Tiszántúlon használatosak eme kifejezések. Számos monda köthető ezekhez a képződményekhez, valószínűleg az emberi hiedelmek és továbbképzések révén születhetett meg ez a víznév. A *Fenyés-ér ~ Fényes-ér* a Kis-Sárrét területén keresztülfutó jelentős vízhozamú ereink közé tartozott, amíg a folyószabályozások következtében

lecsapolták és rendezték e térség vízrendszerét. Az ebbe a kategóriába sorolható vízneveink még: a *Gyalog-ér*, *Hamvas-ér* és a *Görcsös-láp*.

A növényzetéről eredeztethető helyneveink a következők: *Berettyó*, *Figés-láp*, *Körtvélyes-ér*, *Meggyes-patak*, *Nádas-árok*, *Vesszős-ér*, *Vesszős-láp*. Ezeknek a vízfelületek a környéke bővelkedik az adott növényfajtaban. A növényzetéről elnevezett vízneveknél a névelem akkor is megtartja a növényzetre utaló funkcióját, mikor azt már kiirtották. Összefoglaló néven fitonimáknak hívjuk ezeket a helyneveket. A *Berettyó* neve ősi magyar szó, mely a berek és a jó 'folyó' jelentésű szóösszetételből berekkel szegélyezett folyó értelmet kap. A névvel elsőként 1476-ban találkozhatunk.

Az állatneveket tartalmazó helynevek a zoonimák. Megmutatják, hogy egy adott térség állatvilágára mely fajok a jellemzőek. Lehetnek víziállatok: *Békás-tó*; háziállatok: *Macskás-láp*; rovarok: *Sáska-árok*, *Hangyás-ér*; madárnevek: *Ölyvös* ~ *Ölyvös-ér* ~ *Ölyvös-folyó*, *Darus-láp*, *Rucás-láp*, *Ludas-tó*, *Baglyas*, *Hollod*, *Kondoros*. Más szárazföldi állatokra és vadállatokra nem leltem példát az adathalmazomban. A vizes élőhely miatt a madarak nagy arányú megjelenése és sokszínűsége mutatkozik meg a víznevekben is, így jól tükrözi a táj madárvilágát.

Az adott helyen található mesterséges építmények, épületek vagy azok valamely részét jelölő helynevek a *Kutas* és a *Malomcsatorna*. Ezek olyan mesterséges képződmények, melyek az ember számára létfontosságú funkciót töltenek be.

Arról a tárgyról, amivel a helynél végeznek valamit elnevezett vízneveink a *Tapogatós* és a *Dikics-ér*. A dikics cipész- és csizmadia szerszám, amivel simítást vagy a talp lekerekítését végzik. Török eredetű szó, aminek fennmaradását nehezítette az ér többi alakváltozata is (*Tikics-ér* ~ *Tigis-ér*).

Jellemző névadási módszer a hely birtokosáról történő azonosítás. Itt a víznév nemcsak magát a birtokló személyt, hanem egyes változatokban azt a személyt is jelöli, akinek a birtokán folyik át az adott vízfolyás. Ezt példázza a *Csukat árka* vagy egyszerűen a *Csukat*, a név régi változata szerint, ugyanis a város és vár körül egy Csukat nevezetű ember ásatta a csatornát. *Bere*, *Berze*, *Bulza*, *Csátó*,

Veker, továbbá a kétrészes nevek közül: *Kádár árka*, *Kis Jankó-láp*, *János-tó*, *Pali-láp*, *Szónak-tó* tartoznak ide.

A sajátosságot jelölő előtag utalhat a hely használóira is, mint a *Barátok ere* és a *Berze*, a *Bulza* mutatja. Az ér vizét a közelében lévő kolostor lakói rendszeresen használhatták szükségleteik csillapítására, mely névadásra ösztönözte a helybelieket.

A terület közelében lakó emberek, illetve népcsoport is szolgálhatta a névadás alapját. *Útzi*, valamint *Cigány-ér*, *Cseh-láp*, *Német-láp* sorolhatók ebbe a kategóriába, melyek a területen együtt élő lakosság nemzetiségi tagolódásáról árulkodnak. A területen 283.806 magyar, 3374 német, 5957 tót és 219.940 oláh (román) élt Gönczy Pál 1926-ban készült térképe szerint, mely az 1910-es állapotokat mutatta.¹¹ A cigányságról nem készült kimutatás, a cseh név pedig akár szlovákajkúakat is jelölhetett, hiszen a két nép nyelvének közös eredője az ócseh nyelv.

A megnevezés származhat a hely keletkezésével kapcsolatos eseményekből. Így jött létre a *Töz* víznevünk.

Egy a hellyel kapcsolatos eset vagy a hely egy külső körülményhez, dologhoz való viszonya is indokolhatja a víznév eredetét. Azonban példát minderre adatkorpuszom nem szolgáltat. Ugyanígy arra sem, amikor a hely valaminek a részét képezi, víz környezetében vagy térszíni forma közelében kerül el.

Ha viszont egy meghatározott tájrész mellett, közelében vagy rajta fekszik az adott víz, megjelenhet a névadás során: *Hangás-ér*, *Gál-sziget-ér*, *Madaras-szeg-ér*, *Nagy-szigeti-fertő*, *Kis-derék-láp*, *Balog-réti-tó*, *Berek-rét*, *Fekete-rét*, *Kis- és Nagy-Tatár-ülés*, *Sárrét ~ Sárréte*, *Szörnyű-rét*. A *Hangás-ér* nevét arról kapta, hogy a Hangás nevű földön folyik keresztül az ér. A *Gál-sziget-ér*, *Madaras-szeg-ér*, *Nagy-szigeti-fertő*, *Kis-derék-láp*, *Balog-réti-tó* esetében egy adott tájegység szerepel előtagként a víznevekben, melyek bővültek egy újabb földrajzi köznévvvel. A *Berek-rét*, *Fekete-rét*, *Kis- és Nagy-Tatár-ülés*, továbbá a *Szörnyű-rét* kapcsán a névelemben nem jelenik meg a valódi helyfajtájuk, az azonosítás kedvéért a területet adja csak meg, melyen azok találhatóak, vagy átfolynak. Valószínűleg csupán időszakosan víz által borított területek ezek.

¹¹ LAZARUS é. n.

Egy közeli település is jelölheti a név előtagját. Adataim között a *Butyka-folyás* szerepel egyedül. Ez egy szabolcsi község, Butyka, mely közelében vagy magán a településen folyik át az ér.

Hasonló módon egy építménynél vagy mellette található víz elnevezése szintén utal az elhelyezkedésére. A *Régi-malom árka*, a *Kis-gát-ér* és a *Reu* egyaránt olyan emberi képződmények, melyekből továbbereztethető egy újabb vízfolyás. Így válik egy víznév még összetettebbé.

Adódhat a névadás egy megyéhez vagy másik közigazgatási egységhez való tartozásból kifolyólag is, melyre a *Békési tava* szolgáltat példát.

Folyóvíz tekintetében irányjelölés is segítheti a víznév elkeresztelését. Ekkor nem dönthető el, melyik irányból merre folyik az adott víz: *Hagymási-patak*, *Szentmihály ere*, *Szentpéter ere*, *Sólyomkői-patak*. Általában utakra jellemző, emiatt nem is találtam vízneveim között példát az adott településre vezető helynevekre. Annál inkább vannak adataim az adott településről érkező víznevekre: *Baji-víz*, *Barakonyi-ér*, *Grósi-patak*, *Pestesi-patak*, valamint a *Szombatsági* folyóág. A közigazgatási egység neve szerepel ezekben az alakokban előtagként *-i* képzővel kiegészülve. A hely relatív helyzetét, továbbá egyéb helyviszonyait, a denotátummal létesített kapcsolat hiányát jelölő, továbbá az emlékeztető- és a konvencionális funkciójú nevek ismét hiányoznak az adatsoromból.

A többféleképpen elemezhető nevek egyértelmű besorolása nem lehetséges, ezért több kategóriába is beletartoznak. Ezeknek a neveknek az eredetére csak következtethetünk, emiatt általában a kategorizálhatatlan csoportba is beletartoznak.

Az egyrészes nevek a következők lehetnek:

A *Balta* helynév egyszerre az egyéb tulajdonságú, illetve a kategorizálhatatlan nevekhez is besorolható. A *Bere* folyónév a hely birtokosáról kaphatta elnevezését, valamint kategorizálhatatlan is lehet. A *Berze* pataknev vagy a hely birtokosának vagy a hely használójának személyéről nyerhette megnevezését, habár csak esős hóolvadás alkalmával telik meg a medre vízzel. A *Bulza* pataknál ugyanez a két kategória feltételezhető. A *Csátó* esetében szintén a hely birtokosa, vagy a

kategorizálhatatlanság jöhet szóba. A *Horgas* tó többszöri előfordulása a névtárban többféle értelmezési lehetőséget kínál fel. A víznév elnevezését kaphatta mind az alakjának jellegzetes horog formájáról, mind a tóban történő horgászat során használt horogról. A *Reu* patak etimológiája a magyar 'rév' köznévre enged következtetni, de erre bizonyítékot nem találtam. A név román hangzása is feltételez egy magyar megfelelőt. Ennek híján vagy a konkrét helymegjelölés vagy egy építmény, a rév, kikötő közelségére utalhat a kifejezés.

A kétrészes kategorizálhatatlan nevek közé tartoznak:

A *Fenyés-ér* az egyéb tulajdonságú és a hely fajtajelölő kategóriákba osztható. A *Gyalog-ér* besorolása a víz lassú mozgására vagy egyéb tulajdonságára is utalhat. Kérdéses a helyzet a *Pali-láp* kapcsán is. Megnevezheti a hely birtokosát vagy kategorizálhatatlan helynévként értelmezhető. A *Szónak-tó* előtagja ugyanígy kategorizálhatatlan vagy a hely birtokosát jelöli.

A k a t e g o r i z á l h a t a t l a n neveim a következők: az egyrészesek *Alen, Baraj, Boj, Csoraj, Gálbán, Gáp, Kaszmán ~ Kázmán, Kornyó, Kösmő, Miskél, Miskét, Szalányos*; míg a kétrészesek: *Adona-patak, Hómosó-ér, Máriás-tó, Nótáros-láp, Tigis-ér ~ Tikics-ér, Zsugyó Vaszali ere*. Eredetük, keletkezési körülményeik ismeretlenek, idegen származásra utalnak.

Összegzés

A funkcionális-szemantikai elemzésben a névrészek szemantikai jegyeinek minél sokrétűbb feltárására törekedtem. Kimutatható a kétrészes nevek valamennyivel nagyobb arányú jelenléte adatkörpuszomban, mint az egyrészeseké. Az egyrészese helynevek 43,5%-os megjelenése mellett a kétrészeseké 56,5%-os. Ennek egyik kiváltó okaként, mint majd láthatjuk, a víznevek kiegészülése jelenik meg. Az egyrészese elnevezések kétrészesehez közeli gyakorisága pedig a román nevek ebbe az osztályba kategorizálása miatt alakulhatott ki.

Az analízis hat fő egysége közül a víznév valamilyen sajátossága által képzett nevek csoportja bizonyult a legbőségesebbnek.

Névmodellek	Arányok	
F	4	2%
M	46	22%
S	27	13%
F+F	1	0,4%
M+F	19	9%
S+F	66	32%
S+M	13	6,3%
Bizonytalan egyrészese	7	3,5%
Bizonytalan kétrészese	4	2%
Kategorizálhatatlan egyrészese	13	6,3%
Kategorizálhatatlan kétrészese	7	3,5%
Összesen	207	100%

1. ábra Bihar vármegye vízneveinek funkcionális-szemantikai megoszlása

Az egyes egységek szerint a víznevek eloszlása a következőképpen alakult az **1. ábra** szerint:

Az egyrészes víznevek között a megnevező jellegűek dominálnak, 22%-os arányban. Ezt követi 13%-kal a valamilyen sajátosságot kifejező helynevek csoportja. A helyfajtát megjelölő nevek elenyésző, csupán 2%-os eloszlása is azt bizonyítja, hogy a földrajzi köznévi utótaggal rendelkező kétrészes nevekénél válik fontossá ez a modell. A megnevező szerepű egyrészes helynevek csekély arányára hívta fel a figyelmet Kovács Éva munkájában, mely az adatsorom esetében pont az ellenkezőjét mutatja.¹² Emellett 3,5%-nyi bizonytalan képzésű egyrészes nevet is tartalmaz az adattáram, melyek egyszerre két kategóriába is sorolhatók, elegendő információ híján. Ugyanekkora arányban (3,5%) szerepelnek kategorizálhatatlan víznevek is. Idegen átvételek vagy helynévképzés következtében ezeket az adatokat sem lehet máshová osztani.

A táblázatból is jól látszik, hogy Bihar vármegye víznevei legnagyobb arányban valamilyen sajátosságot kifejező előtaggal és megnevező utótaggal rendelkező kétrészes nevek kategóriájába tartoznak (32%). Ez a gyakori összetétel a kiegészüléssel képzett, megnevező funkciójú, kétrészes nevek miatt alakulhatott ki. Ezt követi 9%-kal a megnevező funkciós előtagú és helyfajta jelölő utótagú nevek osztálya. Meglepő ennek a csoportnak a viszonylag alacsony mértéke. A várttal megegyező módon a legritkább előfordulást a helyfajta megjelölő elő- és utótagú nevek alkotnak 0,4%-ban. A kétrészes nevek csoportját 2%-nyi bizonytalan besorolású és 3,5%-nyi kategorizálhatatlan nevek zárják.

¹² KOVÁCS 2008.

4.3. Lexikális-morfológiai elemzés

A lexikális-morfológiai analízis a víznevek nyelvi kifejezőeszközeit vizsgálja, tehát grammatikai eszközök alapján csoportosítja a helyneveket. A funkcionális szerkezet fogalmaiban tárja fel a nyelvi jel belső összefüggéseit. Ezáltal a funkcionális-szemantikai és a lexikális-morfológiai szint egymásra építve von le következtetéseket. A vízneveket és a névrészeket alkotó szavak szófaji, jelentésbeli sajátosságai, valamint a névadásban résztvevő morfémák vizsgálatán alapul ez a módszer. Az egyes névrészeket tovább tagolhatjuk névelemekre, melyek részei a lexémák és a toldalékmorfémák. A helynevek, valamint a névrészek ebben az esetben is egy- vagy többeleműek lehetnek. A lexikális-morfológiai elemzés eredményei nem nyelvspecifikusak, sőt, még egy nyelven belül is különbségeket mutathatnak.

Ennek a vizsgálatnak a kategóriáit szójelentéstani szempontok alapján állapították meg. Így a főbb egységek a szófaji csoportok lesznek.

A köznéven belül az alábbi kategóriákat különíthetjük el:

Egyszerű földrajzi köznévek egyelemű víznevekben a helyfajtájának hangsúlyozására szolgálnak. Az ide sorolható adatok megegyeznek a funkcionális-szemantikai elemzés helyfajtáját megjelölő víznévi kategóriával: *Ér*, *Kanális*, *Patak* és *Pece*. Kételemű nevek között is találunk példát egyszerű köznevekre: *Fenyves-ér* és *Ösvény-tő* erek formájában. Adataim közt nem találunk példát összetett földrajzi köznévre.

Népnévre vonatkozó víznevek csak kételeműként fordulnak elő: *Cigány-ér*, *Cseh-láp*, *Német-láp*. A *Barátok ere* név foglalkozást jelöl, a szerzetesi életvitelt folytató személyekről nevezték el a vízfolyást.

Előtagként növény név fordul elő a *Berettyó* számos megjelenésében. A berek nádás liget értelemben tűnik fel ebben a folyónévben. Partján ezzel a jellegzetes növényzettel ösztönözte az embereket névalkotásra.

Állatnevek is szolgálhattak a névadás alapjául. A *Hollod* és a *Sáska-árok* bizonyítékai ennek. A *Hollod* madárnévből képzett helynév, a holló és *-d* képzőből eredeztethető.

A n y a g a szerint a *Föld-láp* különíthető el.

A *Reu* pataknév egy építményt jelölő szó származéka. Valószínűleg a rév román megfelelője a *reu*, bár e szónak nincs értelmezhető magyar jelentése. Bihar vármegyében Rév nevezetű település is található, a megye keleti részén, a Körös partján, de víznevünk nem ebből származhat. A kétrészes nevek közül a *Malom-csatorna* előtagja jelöli az emberi alkotmányt.

A t á r g y a k a t j e l e n t ő k ö z n e v e k egyes esetekben képezhetnek víznevet, mint a *Balta* alakja. Itt egyértelműen magáról a favágóeszköztől nyerte nevét a patak. Egy t á r g y szerepel előtagként a *Kengyel* ér, valamint a *Dikics-ér* nevében is. A dikicset már említettem, mint cipő-, illetve csizmakészítésben résztvevő szerszám, egyébként török átvétel.

E g y é b k ö z n é v r ő l neveztek el a *Töz*, a *Gyalog-ér* és az *Ördög árka ~ Ördög-árkok*.

Helynévi származású víznevek:

E g y r é s z e s , e g y e l e m ű h e l y n e v e i n k viszont annál inkább előfordulnak Bihar vármegye víznevei között: *Balaton, Bisztra, Drobole, Eszteró ~ Esztró, Fantonyeli, Fintina drág, Hergoc, Kálló, Körös, Lutosze, Piatra rosie, Reu, Rumik, Sapatyasze, Stolna, Szamos, Tisza, Topilá nyágra, Toplica, Tou de magura, Tou de Sipoty, Túr, Valcsává Vancsuluj, Vale, Vale csel mare, Vale de áriny, Vale Gyorgyiás, Vale Kopiluluj, Vale Kornyetuluj, Vale Krevi, Vale Lazuluj, Vale luj Juon, Vale mare, Vale Nányi, Vale paszulisty, Vale Poklúsá, Vale Re, Vale Rugoji, Vale sulcsi, Valeluj Botok, Varatyek, Verksthal*. A sok román és más nyelvből eredő víznevet elemzés híján mind ebbe a kategóriába soroltam.

A kételemű helynevek között is találunk egyrészes előtagú, illetve utótagú névelemeket. Azok a víznevek, melyek előtagja egyrészes: *Eszteró-ér, Mágó folyása, Csorój-forrás, Garos-láp, Hóra-láp, Bisztra-patak, Bodis-patak, Galbina-patak, Hamaszó-patak, Hodiselu patakja, Hollád patakja, Bulz vize, Ér vize, Gálbina vize, Töz vize, Hangás-ér, Butyka-folyás, Szentmihály ere, Szentpéter ere, Pestesi-patak*. Az utótagban szereplő egyrészes víznevek: *Anya-Körös, Kis-Körös, Nagy-Körös, Nagy-Suhasztó, Fekete-Körös, Sebes-Körös, Új-Körös, Holt-Körös*.

Kétrészes helynevek csoportja, melyek közül egyeleműek: *Funtina Pópi, Funtina recse, Izvoru Iuj Batiu, Berek-rét, Fekete-rét, Kis-Tatár-ülés, Nagy-Tatár-ülés, Sárrét ~ Sárréte, Szörnyű-rét.*

A kategórián belül számos kételemű víznévvel is találkozunk, melyek előtagjában szerepelnek a kétrészes névrészek, úgymint *Berettyó-csatorna* (< *Berek+jó-csatorna*), *Gál-sziget-ér, Madaras-szeg-ér, Kis-derék-láp, Kis-gát-ér.*

Az egyrészes helynevek között képzett alakú, egyelemű adatok is szerepelnek: a *Kapocsányi* és a *Szombatsági* folyóágak.. Mindkettő a Hollod egyik ágát képezi megjelölve a folyásirányt is a névelemben.

Kételemű változataiban az első névrész kap képzőt: *Kutas-folyó, Hollod-víz, Békési tava, Hagymási-patak, Súlyomkői-patak, Barakonyi-ér, Grósi-patak.* Mindez a második névrészben is megjelenik: *Kis-Békás, Kis-Hollod, Kis-Suhasztó.*

Ennek mintájára kétrészes képzett helynevek is keletkezhetnek. Bár adataim közt csupán kételeműeket találunk: *Nagy-szigeti-fertő, Balog-réti-tó.*

A helynév elemei, személyt jelölő vagy egyéb személyes jelentésű szó, valamint törzsnév szerint képzett víznév nincs Bihar vármegye adathalmazában.

Személynévből keletkezett adatok:

Fellelhető olyan adat, melynek előtagja személynévből keletkezett: *Csukat ~ Csukat árka*, továbbá az *Útzi* forrásnév. Személyt általában jelölő köznévi előtagot kapott az *Anya-Körös* néven ismert Körös mellékága.

Akad példa régi egyelemű személynévből kialakult víznevekre is: *Bere, Berze, Bulza, Csátó, Veker*; kételemű alakban: *Szónak-tó* formájában. A Bere ősi magyar személynevünk, a Bulza helynév és személynév is egyben, valószínűleg román eredetű. A román 'bulz' göröngyöt, rögöt jelentő szóból eredeztethető. A Csátó ~ Csató magyar eredetű név, melynek jelentése 'csat'. Ezek a nevek mára kikoptak vagy az idegen hatás miatt be sem kerültek a személynévadás folyamatába. Nemzetségnévből létrejött helynév nem, de több elemű személynévből keletkezett víznév megtalálható a bihari vízneveknél: *Kis Jankó-láp.*

Egy adat a családnévből eredeztethető víznévre is szerepel, ez a *Kádár árka*. A *Pali-láp* és *János-tó* esetében a helynév keresztnévből származik.

Ismét nem fordul elő ragadványnévről, szentnévről és egyéb személynévről elnevezett helynév.

Előtagjában egyéb tulajdonnévből létrejött víznév nem található Bihar megyében.

Melléknévi jellegű helynevek típusai:

A melléknévi jellegű szavak előtagként történő megjelenése a *Karika-ér* nevében mutatkozik meg adataim közül. Képzetlen melléknév gyakran alkot helynévelemet, hiszen valamilyen tulajdonság alapján tudták megkülönböztetni és így elnevezni a vizeket. Bihar vármegyében is elterjedt névadási módszer ez. Az így létrejött nevek a következők: egyeleműek a *Keserű* és a *Sebes*; kételemű előtagú nevek a *Kis-Körös*, *Nagy-Körös*, *Nagy-Suhasztó*, *Fekete-Körös*, *Sebes-Körös*, *Új-Körös*, *Kis-Békás*, *Kis-Hollod*, *Kis-Suhasztó*, *Nagy-Békás*.

Képzett melléknév szerepel a *Horgas*, *Tekeres*, *Fövényes*, *Toprongyos*, *Baglyas*, *Kondoros*, *Ölyvös*, *Kutas*, *Tapogató*s, továbbá többeleműként a *Nagy-Békás* kapcsán. A *Csorgó*, *Sívó*, *Zúgó*, *Vágó-láp* és *Mosó-tó* vízneveken keresztül folyamatos melléknévi igenévre kapunk példákat. Befejezett melléknévből képzett víznevet is találunk bihari helynevekben: ez a *Holt-Körös* neve. Számnévből képzett víznevekre nincs példa ebben a vármegyében.

Szószerkezet révén létrejött adatok:

Fontos szerepet kapnak a jelző szerkezetek a névadásban. Így keletkezett nevek: *Baga vize*, *Régi-malom árka*, és az utótagban megjelenő *Barátok ere*. Ezek birtokviszonyt fejeznek ki.

Igenéves kételemű szerkezethez is találunk példát: *Nádvágó-láp*.

Kategorizálhatatlan előtagúak: *Alen*, *Balta*, *Baraj*, *Bere*, *Boj*, *Csátó*, *Csoroj*, *Gálbán*, *Gáp*, *Kaszmán* ~ *Kázmán*, *Kornyó*, *Kösmő*, *Miskél*, *Miskét*, *Szalányos*; *Zsugyó Vaszali ere*, *Hómosó-ér*, *Tigis-ér* ~ *Tikics-ér*, *Nótáros-láp*, *Pali-láp*, *Adona-patak*, *Máriás-tó*, *Szónak-tó*.

Összességében elmondhatjuk, hogy a helynevekben névelemként gyakori az előfordulása újabb helynévnek vagy személynévnek. Ez az általános megállapítás pedig az adatkorpuszomra is ráillik. Emellett szószerkezetek is alkothatnak névelemet, melyeket az elemzésben fel is tüntettem. Számos adat több kategóriában

is szerepel. Ez egyrészt a kételemű nevek sajátossága, hiszen mindkét névelem a vizsgálat során más-más képzésű, másrészt itt is nagy az eldönthetetlen, egyszerre több kategóriába is beleillő víznevek csoportja. Ez utóbbi igaz a *Balta*, *Bere*, *Csátó*, *Fenyés-ér*, *Pali-láp*, *Szónak-tó* nevek esetében.

Összegzés

A lexikális-morfológiai vizsgálatban a szófajok szerinti csoportosítást végeztem el. Egy- és többemű nevek osztályait hoztam létre, melyek 52% : 48% arányban oszlanak meg, vagyis közel azonos arányban.

Összességében elmondhatjuk, hogy a víznevekben névelemként gyakori az előfordulása a helyneveknek. Ez az általános megállapítás pedig az adatkorpuszomra is ráillik. Emellett szószerkezetek is alkothatnak névelemet, melyeket az elemzésben fel is tüntettem. Számos adat több kategóriában is szerepel. Ez egyrészt a kételemű nevek sajátossága, hiszen mindkét névelem a vizsgálat során más-más képzésű, másrészt itt is nagy az eldönthetetlen, egyszerre több kategóriába is beleillő víznevek csoportja. Ez utóbbi igaz a *Balta*, *Bere*, *Csátó*, *Fenyés-ér*, *Pali-láp*, *Reu*, *Szónak-tó* nevek esetében.

	Egyelemű		Kételemű		Összesen	
Köznév	9	8%	14	14%	23	11%
Helynév	55	54%	45	47%	100	51%
Személynév	7	6%	7	7%	14	7%
Egyéb tulajdonnév	0	0%	0	0%	0	0%
Melléknév	14	13%	15	15%	29	14%
Számnév	0	0%	0	0%	0	0%
Szószerkezet	16	15%	13	13%	29	14%
Összesen	101	52%	94	48%	195	100%

2. ábra Bihar vármegye vízneveinek lexikális-morfológiai elemzésének szófajok szerinti megoszlása

Az egyelemű nevek legnagyobb része, 54%-a helynévből vagy helynévi származékból keletkezett. Ezt leginkább a víznevek irányjelölő funkciójára lehet visszavezetni, mely – ahogy a funkcionális-szemantikai elemzés során láthattuk – megnevezi azt a települést, amelyen átfolyik, amely felől érkezik, vagy amely felé tart a vízfolyás. Szószerkezetek és melléknévi jellegű szavak közel azonos arányban

(15%:13%) fordulnak elő a víznevekben. A birtokviszony jelölése, illetve a minőségjelzős szerkezetek gyakori névalkotási módszerek, még ha ez adataimból nem is tűnik ki egyértelműen. Csaknem hasonló mértékű a köznévi és a személynévi keletkezésű kategóriák alkalmazása is.

A kételemű névelemek között ugyancsak megfigyelhető a helynévi származtatás magas aránya, mely az összes kételemű adat majdnem felét (47%) öleli fel. A melléknév (15%), köznévi (14%) és szószerkezetek (13%) altípusaiból létrejött neveket követően a személynévből alakult elnevezések alkotják a legritkábban megjelenő, 7%-os csoportot.

A köznevekből kialakult víznevek mutatnak valamivel nagyobb eltérést az egyelemű és a kételemű nevek között. Míg az egyelemű alakok csupán 8%-os megoszlást mutatnak, addig a kételeműek 14%-osat az ilyen módon létrejött helynevek között. A többi kategória a kétfajta szerkezetnél hasonló eredményekhez vezetett.

Ha az egészhez viszonyítottn vizsgáljuk a különböző szófaji kategóriák eloszlását, a kételemű nevek csoportjával azonos sorrendet és arányokat kapunk. Így a helynév dominanciája (51%) mellett a melléknév és szószerkezet kategóriái (14%), majd a 11%-os köznévi csoport elemei követik egymást. A sort a személynévből alkotott helynevek zárják 7%-kal.

Mind az egyelemű, mind a kételemű kifejezések között hiányoznak az egyéb tulajdonnévből és a számnévből kialakult víznevek.

5. Keletkezéstörténeti elemzés

A vizsgálatban a legmeghatározóbb tényezővé az idő válik. Hiszen a névrészek funkciói igen lassú változás révén, míg a lexikális-morfológiai elemzésben használt csoportok viszonylag gyors átalakulást mutatnak. Ez a változás a név bármely elemében létrejöhet. A változás folyamatában megjelenő lehangsúlyosabb jellemzőket kell górcső alá venni, mivel egy helynéven belül egyszerre több névalkotási eljárás jegyei is fellelhetők. A keletkezéstörténet szempontjából legutóbb bekövetkezett átalakulást tekintjük az analízis kiindulási alapjának, az, hogy addig milyen változások hatottak egy névadatra, nem vizsgálendő e keretek között. Ez a változás előidézhetheti új nevek létrejöttét vagy már meglévő elnevezések átalakulását is. Így betekintést nyerhetünk abba, hogy milyen nyelvi szabályok alakítják a névalkotást, valamint, hogy mely elemek épülnek be a névrendszerbe és melyek kopnak ki abból. A már létező névrendszer elemei meghatározzák az újonnan keletkező nevek jellegét is. Állandó változás, megújulás, dinamikus átalakulás jellemzi a névrendszert, mely a nyelv változásaival kompatibilis. Ebből kifolyólag a helynévalkotásban, így a víznevek esetében is ugyanazok a törvényszerűségek dominálnak, mint a közsői rétegre ható folyamatokban is. E szerint a nézet szerint öt nagy csoportját különítjük el a történeti helynévtipológiának. Ezek a belső keletkezésű helynevekre, valamint a jövevénynevek magyar névrendszerbe történő beépülésére is jellemző kategóriákat alkotnak (névátvétel). Ez az öt kategória: a szintagmatikus- és a morfematikus szerkesztéssel, továbbá a jelentésbeli névalkotással, a szerkezeti változással vagy a névátvétellel létrejött helynevek típusait választja szét. Ezt az öt nagyobb kategóriát további kisebb altípusokra is tagoljuk az elemzés alkalmával. A helynevek szerkezeti összetétele meghatározóvá válik abból a szempontból, hogy megszabja a keletkezés módját is. Így az egyrészes nevek jelentésbeli névalkotással és névátvétellel, a kétrészes nevek pedig szintagmatikus szerkesztés útján alakulhatnak ki. A következőkben az öt nagy típus szerint vizsgálom Bihar vármegye víznévrendszerét.

A vármegye vízneveiből származó adataim domináns része a szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek osztályába tartozik. Minden esetben kétrészes helynév keletkezik ekkor. A szókapcsolatok elemei

információt hordoznak a helynév denotátumáról. Így azok nyelvtani viszonyainak feltárására kell törekedni.

Az adatsorom kétrészes neveinek csoportja szinte csak ily módon keletkezett, tehát majdnem 100%-a szintagmatikus szerkesztéssel jött létre. Három altípusa közül, melyek a j e l z ő s s z e r k e z e t b ől, a határozós szerkezetből, valamint a mellérendelő szerkezetből kialakult nevek, csupán az első altípusba tartozó vízneveket találunk. A kategóriába tartozó kétrészes nevek leggyakrabban földrajzi köznévi utótaggal, illetve a megnevező funkciójú alaptaghoz minősítő előtaggal rendelkező kifejezések. Ebből következik, hogy a minőség- és a birtokos jelzős szerkezetek váltakoznak. Gyakori eset, hogy a birtokos jelzős víz név utótagja birtokos személyjelet kap: *Bulz vize, Hollád patakja, Hodiselu patakja, Ér vize, Gálbina vize, Szentmihály ere, Batátok ere, Békési tava, Kádár árka, Ördög árka, Zsugyó Vaszali ere, Régi-malom árka, Baga vize, Szentpéter ere, Mágó folyása*. A minőségjelzős szerkezetek között a személynévi előtagú alakok (*János-tó*) mellett szép számban feltűnnek a képzett és képzetlen melléknévi elemek is (*Sós-kút, Keserű-ér*). Előtagjukban képzett, megnevező funkciójú kétrészes elnevezések (*Hollod-víz*) is előfordulnak.

A kétrészes víznevek sorában kitűnik az egyetlen m o r f e m a t i k a i s z e r k e z t é s s e l létrehozott víz név: a *Kis-Békás*. A morfológiai szerkesztés eljárása során egy közzói vagy tulajdonnévi alaptaghoz járul egy kötött morféma vagy egy hasonló funkciót betöltő elem, és így a nyelvi elem helynévi funkció ellátására válik alkalmassá. Morfológiai eljárással egyrészes víznevek jönnek létre, esetünkben a *Csorgó* forrásnév. Itt szintén elkülöníthetünk altípusokat: helynévképzővel, névszójelekkel, helyragokkal, végül névutóval képzett neveket elkülönítve. Bihar vármegye víz név-viszonyaira a h e l y n é v k é p z ő v e l ellátott nevek csoportja a legjellemzőbb a kategória altípusai közül. Ezeknél a neveknél egy képző hozzáadása teszi földrajzi névvé az adott közzót. Nagyobb részt közzószavakból, kisebb mértékben személynevekből alakulnak ki vízneveink. Leggyakoribb magyar helynévképzőink jelennek meg az adatkörpuszomban. Történeti szempontból kétrészes nevek lehettek a képzett nevek, melyek földrajzi köznévi tagjához -s képző járult. 'Valamiben bővelkedő' jelentést nyert ezáltal az elnevezés, mely egyrészessé vált ellipsis útján. Ezáltal egyrészessé alakult –s

képzős kifejezések adatsoromban: *Ölyvös ~ Baglyas, Horgas, Tekeres, Fövényes, Toprongyos, Kondoros, Kutas, Tapogatós*. Víznevekről lévén szó nem a jellegzetes növényvilág gazdagsága vagy egy faj dominanciája jelenik meg a víznevekben, hanem a fauna példányai, melyben bővelkedik az adott víz. Ezen belül is a madárvilág, de a víz jellegzetes mozgása, alakja vagy egyéb tulajdonsága is élénk tűnik a képzett helynevek során. A *Hollod* folyónév kapcsán a *-d* helynévképző kap szerepet. Jól felismerhető ugyanaz a tendencia, amit az *-s* képzőnél láttunk, vagyis az élőlények nagyfokú jelentősége köszön vissza. Az *-i* képző tulajdonnevesítő funkcióját a *Szombatsági* folyóág példáján keresztül láthatjuk. Főnevesülés útján keletkezett földrajzi köznevek, valamint helynevek jellegzetes képzője az *-ó/-ő*. Sok hangutánzó szóból kialakult név figyelhető meg. Bihar vármegye vizei között is találunk ilyet: *Sívó* és *Zúgó*. Nincs szükség a köznévi vagy helynévfajta megadására sem a *Zúgó* kapcsán, hiszen könnyen kitalálható annak kis vízesés jellege.

A harmadik nagy keletkezéstörténeti csoportot a jelentésbeli név alakítás elemei alkotják. E kategóriába tartozó nevek létrejöttének az oka a jelentésben bekövetkező változás, mely változást a név elavulása indítja el. Ez az átalakulás pedig a nyelv belső szókészletére, már meglévő elemeire hat. A főnévi értékű közszói, földrajzi- és tulajdonnévi köznévi elemek alaki szerkezetének változása nélkül, új jelentést kapnak. A jelentésbeli névalkotást altípusaiban öt egységre tagolhatjuk: jelentéshasadásra, jelentésbővülés vagy *-szűkülés*re, névátvitelre, indukciós névadásra, illetve névköltöztetésre.

A jelentéshasadás folyamatában a földrajzi köznévből helynév keletkezik anélkül, hogy bármit a szóhoz kapcsolnánk. Ezáltal a szó köznévi jelentése mellé egy tulajdonnévi értelme is társul. Az így kialakult víznevek a következők: *Ér, Kanális, Patak, Pece, Kengyel*. Analóg csoportot alkotnak e nevek a lexikális-morfológiai elemzés földrajzi közneveinek osztályával.

Egy másik jelentős altípusa is megjelenik a bihari víznevekben, mégpedig a névátvitel kategóriája. Névátvitel során a fogalmi érintkezés alapján a hangsor egy újabb jelentéssel gyarapszik. Két jelenséget köthetünk a névátvitelhez: a metaforát és a metonímiát. Metonímia esetében legtöbbször tulajdonnévből helynévvé alakulás figyelhető meg. E változások körébe tartozik, amikor az egyes települések a környezetükben megtalálható felszíni formákról neveztetnek. Ugyanez

fordítva is megfigyelhető, ha elpusztult települések határnévi helyneveire tekintünk. A névátvitel során egyrészes nevek keletkeznek.

A metonimikus helynévalkotás két nyelvi elem közt fennálló térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati összefüggésen alapszik. A folyó és a terület, amelyen található összefüggésében szereplő víznevek: *Berek-rét*, *Kapocsány*; az állóvíz és a terület, amin fekszik összefüggésében: *Fekete-rét*, *Kis-Tatár-ülés*, *Nagy-Tatár-ülés*, *Sárrét* ~ *Sárréte*, *Szörnyű-rét*; az építmény és a hely, ahol található csoportjába a *Reu* pataknevet sorolnám, bár nem találtam bizonyítékot a 'rév' szavunkkal való egyezésre; talán a személynév, akinek a tulajdona és a víznév kapcsolatát mutatja a *Bere*, *Berze*, *Bulza*, *Csátó*, *Útzi* és *Veker*, továbbá a személy, aki készítette és a hely összefüggését mutatja a *Csukat* ~ *Csukat árka*. A kategóriába tartozó egyéb víznevek a *Keserű*, a *Töz* és a *Sebes*.

Magyar sajtáságként kell foglalkozni a pusztá személynévi alakú helynevekkel. A *Bere*, *Berze*, *Bulza*, *Csátó* és *Veker* nevek kapcsán kell beszélnünk ezekről. Az ómagyar kor első felére nyúlik vissza valószínűleg annak története, hogy a birtokos és birtokrészének szoros tudati összekapcsolása révén létrejött ez a névalkotási mód, melyben a személynévből és földrajzi köznévből álló helynévben ellipszis zajlott le.

A szerkezeti változással alakult helyneveknél a jelentésbeli változás velejárója lesz egy szerkezeti, alaki átalakulás is. Létrejönnek olyan szinonim kifejezések, melyek a tér ugyanarra az objektumára vonatkoznak, de eltérő hangsorral vagy alaki formával rendelkeznek. A kettő párhuzama az egyik névrendszerből való kiszorulását eredményezi. Nagyszámú adattal lehetne hosszú távú következtetéseket levonni egy-egy víznév szerkezeti változásának leírására, amelyekre dolgozatomban nincs lehetőség, mégis megpróbálok eleget tenni e problematikának a feltárására.

Kiegészülés és bővülés figyelhető meg legáltalánosabban adataim között. A kiegészülés folyamán a helynév névrésznyivel, osztályjelölő földrajzi köznévvvel egészül ki, míg bővüléskor névelemnyi mértékű változás történik, tehát új névelemmel lesz gazdagabb a kifejezés. Adatsorom egyrészes, képzetlen neveinél jelentkezik a földrajzi köznévvvel történő névrész növekedés. Ez az *Ölyvös* > *Ölyvös-ér* > *Ölyvös-folyó* víznév esetében valószínűleg a névhasználók által előidézett jelenség, mivel nem vált elterjedtté. A folyamat megfigyelhető a *Csoroj* > *Csoroj-*

forrás, Ér > Ér vize, Eszteró > Eszteró-ér, Hollod > Hollod-víz, Keserű > Keserű-ér, Kutas > Kutas-folyó, Töz > Töz vize és Bisztra > Bisztra-patak víznevekben egyaránt. A *Csukat > Csukat árka* kiegészülés esetében egyértelműen elkülöníthetjük a *Csukat* régi elnevezés és a változás során létrejött *Csukat árka* újabb keletkezésű alakot. Csupán a *Körös* kapcsán az alábbi alakváltozatok születtek: *Anya-Körös, Fekete-Körös, Holt-Körös, Kis-Körös, Nagy-Körös, Sebes-Körös, Új-Körös*. Talán nem is kell, hogy meglepjen bennünket a Hármas-Körös vidékén, hogy egy jelentős folyó, valamint mellékágai a névalkotásban ekkora variációkészlettel rendelkeznek. Hasonló bővülésről beszélhetünk a *Hollod > Kis-Hollod, Berettyó > Vén-Berettyó*, illetve egy helynév részeit elkülönítő *Kis-Békás > Nagy-Békás, Kis-Suhasztó > Nagy-Suhasztó, Kis-Tatár-ülés > Nagy-Tatár-ülés* kapcsán is.

Új névelemmel is főleg nagy vizeink névkorpusza bővül. A *Sárrét ~ Sárréte* alakváltozatokban is az élőnyelvi kiegészülés jelentkezik. Itt a birtokos személyrag járult az eredeti, ragtalan formához. Ez a kifejezés jól szemlélteti azt a jelenséget, mely során az egyik elnevezés kiszorítja a másikat a névhasználatból. A *Sárréte* változatra ugyanis már csak nyomokban találunk régi iratokban utalást¹³.

A népetimológia változásait az átalakuló helynév közszói értelmezhetőségének hiánya indítja el. Alakszerkezeti változás leírásáról szól ez a jelenség. Az *Eszteró > Eszteró-ér ~ Esztró* névváltozatok, kiegészülve a Pesty Frigyes által gyűjtött helynévtárban szereplő *'esztoro ~ Esztorás'* változatokkal, melyek nem kerültek be a névrendszerbe, azonban lokálisan megjelentek, az Eszterházy névből eredeztethetőek.

Utolsó nagy kategóriaként a névátvételről kell esszen még szó. Legősibb vízneveinket sorolhatjuk e kategóriába, így jelennek meg adatsoromban a *Balaton, Körös, Szamos, Tisza, Túr*.

Balaton szavunk szláv eredetről tanúskodik, *blato* 'mocsár, láp, sár' jelentésű szóból eredeztetik. Kialakulását a népetimológiához is kötik, mivel a németajkúak, feltehetően értelmet adva a szláv eredetinek, *platten*-ként vették át azt. Mindezt az értelmi hasonlóság is segíti, hiszen a német 'lapos' és a magyar 'sekély' jelentések is közel állnak egymáshoz, valamint a szláv eredetihez. A *Körös* származtatása is ősi, a *Szamos* nevet a szlávoktól vettük át, a *Túr* pedig feltehetően a szintén szláv *tur*

¹³ PESTY 1864.

'östulok' nevéből alakult ki. A *Tisza* elnevezés is ősi víznevünk, mely keletkezését jóval a honfoglalás előtti időkbe helyezik, vaskori népekhez kötik.

Az egymás mellett élő népek nemcsak kultúrtörténeti szempontból hatottak egymásra, hanem nyelvükben jelentkező változások és szókincsbeli hasonlóságok révén is. A magyarban a szlávból átvett víznevek jellemzőek, jelezve a honfoglalás kori Kárpát-medencében élő népcsoportok közötti szláv dominanciát. A román névalkotásban is magyar és szláv közvetítéssel átvett vízneveket találunk. Adatsoromban mégis számos román víznév fellelhető, melyek a magyar víznevek jelentésének román megfelelőjét jelentik. A Partium területén élő német lakosság jelenlétére utaló névváltozatok is megtalálhatóak egyes névalakokban. Az *id e g e n h a t á s r a k i a l a k u l t* nevek között rögtön találunk erre példát. A *Hergoc* tónév a szájhagyomány szerint a német Herr Gott! kifejezésből származik.

A valódi *n é v á t v é t e l e k* leginkább a román-magyar együttélés következményeit tükrözik. Az így keletkezett víznevek Bihar vármegye víznévrendszerében a következők: *Bisztra, Drobole, Eszteró ~ Esztró, Fantonyeli, Fintina drág, Kálló, Lutosze, Pietra rosie, Reu, Rumik, Sapatyasze, Stolna, Topilá nyágra, Toplica, Tou de magura, Tou de Sipoty, Vancsává Vancsuluj, Vale, Vale csel mare, Vale de áriny, Vale Gyorgyiás, Vale Kopiluluj, Vale Kornyetuluj, Vale Krevi, Vale Lazuluj, Vale luj Juon, Vale mare, Vale Nányi, Vale paszulisty, Vale Poklúsá, Vale Re, Vale Rugoji, Vale sulcsi, Valeluj Botok, Varatyek, Verksthal, Funtina Pópi, Funtina recse, Izvoru luj batiu.*

Mint minden elemzésben megfigyelhettük, a keletkezéstörténeti vizsgálatokban is találunk *b i z o n y t a l a n , i s m e r e t l e n k e l e t k e z é s ű* vízneveket. Ezek a következők: *Alen, Balta, Baraj, Bere, Boj, Csátó, Csoraj, Gálbán, Gáp, Kaszmán ~ Kázmán, Kornyó, Kösmő, Miskél, Miskét, Szalányos.*

Összegzés

A történeti elemzés során a víznevekben bekövetkezett változásokat meghatározó jellemzőkkel foglalkoztam.

Keletkezési típus	Arányok	
Jelzős szerkezetből kialakult	112	52%
Morfematikus szerkesztésű	1	0,5%
Helynévképzővel keletkezett	14	6,5%
Jelentéshasadás	5	2,5%
Metonimikus névadás	20	9,5%
Névátvétel	45	21%
Idegen hatásra létrejött	1	0,5%
Bizonytalan eredetű	16	7,5%
Összesen	214	100%

3. ábra Bihar vármegye vízneveinek keletkezéstörténeti megoszlása

Bihar vármegye adataira a **3. ábra** alapján 52%-os arányban a jelzős szerkezetekből kialakult víznevek jellemzőek. Emellett a névátvételek fontossága tekinthető még mérvadónak (21%), a nagy számban előforduló román nevek eredményeképpen. Ezt a kategóriát erősítik ősi vízneveink is, melyek általában szláv közvetítéssel kerültek be a magyar víznévrendszerbe. A többi keletkezési típus már eltörpül ezek mellett: a metonimikus névadás 9%-os aránya és a helynévképzővel keletkezett víznevek 6,5%-os gyakorisága figyelhető meg. A leggyakoribb helynévképző Bihar vármegye adataiban az *-s* névszóképző, a többi morféma (*-d*, *-i*, *-ó*, *-ő* képzők) csupán egy-egy adat kapcsán jelennek meg. A morfematikus szerkesztésű és az idegen hatásra létrejött kategóriák csupán egy-egy alak kialakulását eredményezték.

Az elkövetkezőkben külön is sorra veszem az egy- és kétrészes víznevek eloszlását.

Keletkezési típus	Arányok	
Jelzős szerkezetből kialakult	0	0%
Morfematikus szerkesztésű	1	1%
Helynévképzővel keletkezett	13	13%
Jelentéshasadás	5	5%
Metonimikus névadás	20	20%
Névátvétel	1	1%
Idegen hatásra létrejött	45	45%
Bizonytalan eredetű	16	16%
Összesen	101	100%

4. ábra Bihar megye egyrészes vízneveinek keletkezéstörténeti megoszlása

Az egyrészes víznevek közel fele arányban (45%) idegen hatásra jöttek létre, ahogy azt az összesített adatokban is láthattuk. A jelzős szerkezetek kivételével minden keletkezési típusban megjelennek. Morfematikus szerkesztéssel és idegen hatásra csupán egy-egy adat keletkezett, ezt jelzi az 1-1% is. A kifejezések 20 %-a metonimikus névadással, viszont jelentéshasadással csupán 5% alakult ki. Bizonytalan eredetű vízneveket a keletkezéstörténeti elemzés során 16%-ban azonosítottam.

Keletkezési típus	Arányok	
Jelzős szerkezetből kialakult	112	99,12%
Morfematikus szerkesztésű	0	0%
Helynévképzővel keletkezett	1	0,88%
Jelentéshasadás	0	0%
Metonimikus névadás	0	0%
Névátvétel	0	0%
Idegen hatásra létrejött	0	0%
Bizonytalan eredetű	0	0%
Összesen	113	100%

5. ábra Bihar vármegye kétrészes vízneveinek keletkezéstörténeti megoszlása

A kétrészes vízneveknél elég végletes arányokat láthatunk. Az adatok döntő többsége, 99%-a jelzős szerkezetből alakult ki. Helynévképzős adat is csupán egy van. A többi típusra nem találunk kétrészes adatokat .

Befejezés

Bihar vármegye víznévkorpusza igen átfogó képet nyújt a magyar nyelvben előforduló víznévalkotási szabályszerűségekről. Már a földrajzi adottságok leírásakor szembesültem a terület sűrű és bő vízhozamú vízfolyásaival, a Körösök uralta vidék jellegével, s az elnevezéseken keresztül nyelvünk sokszínűségével. .

A funkcionális-szemantikai elemzésben a névalkotás alapját képező számos külső jegy mutatja meg a víznévadás gazdagságát. A sajátosságot megjelölő előtag és a helyet megnevező utótag kombinációja (32%) eredményezte a legtöbb adatot a kétrészes nevek közül. Az egyrészesekre szintén a megnevező funkció a jellemző (22%). Bihar vármegye adataiban szinte minden típusra találtam példát a sajátosságok alapján kialakult víznevekre, ez is mutatja a névállomány változatosságát. A lexilális-morfológiai elemzés az egyelemű és kételemű vízneveknél is a helynévből képzett elemek nagy arányát mutatta, összesen 51%-ban. A keletkezéstörténeti analízis folyamán az egyrészes nevekben az idegen hatásra kialakult csoport, a kétrészes adatokban a jelzős szerkezetből létrejött víznevek dominálnak.

Maga a víznévelemzés napjainkban kedvelt kutatási területté vált.

Dolgozatomban az adott vármegye rendelkezésemre álló vízneveinek mélyreható nyelvi elemzésére törekedtem. Szerettem volna rámutatni a víznevek nem elhanyagolható voltára a földrajzi nevek kutatásának folyamatában.

Irodalomjegyzék

- FNESz. 1980.: Kiss Lajos: Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- GYÖRFFY 2009.: Györffy Erzsébet: Folyóvíznevek a korai ómagyar korban Debrecen, 2009.
- HOFFMANN 1993.: Hoffmann István: Helynevek nyelvi elemzése Debrecen, 1993.
- HOFFMANN 1997.: Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból I. Abaúj-Csongrád vármegye In.: A Magyar Névarchívum Kiadványai 1., Szerkesztette: Hoffmann István, Debrecen, 1997.
- KÁLMÁN 1989.: Kálmán Béla: A nevek világa Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989.
- KASZA 1999.: Hajdú-Bihar megye, Sárrét-Magyarország Kisrégiói Szerkesztette: Dr. Kasza Sándor Ceba Kiadó, 1999.
- KMHSz 2005.: Korai Magyar Helynévszótár 1000-1350 1. Abaúj-Csongrád vármegye In.: A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Szerkesztette: Hoffmann István, Debrecen, 2005.
- KNIEZSA 2001.: Kniezsa István: Kelet-Magyarország helynevei Lucidus Kiadó, Budapest, 2001.
- KNIEZSA 2003.: Kniezsa István: Helynév- és családnév-vizsgálatok Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.
- KOCÁN é.n.: Kocán Béla: A folyóvíznevek típusai és változásai Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori névanyagában <http://mnytud.arts.klte.hu/ht/4/08kocan.pdf>
- KOVÁCS 2007.: Kovács Éva: Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése Szakdolgozat, Debrecen, 2007.
- KOVÁCS 2008.: Kovács Éva: Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerkesztette: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó Budapest, 2008.
- LAZARUS é. n.: Bihar vármegye 1:600.000 méretarányú térképe <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/gonczy/bihar.htm>
- MATIJEVICS 1982.: Matijevics Lajos: Vizeknek szarváról (Földrajzi neveink) Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.
- METAPÉDIA é. n.: hu.metapedia.org/wiki/Bihar_v%C3%A1rmegye

MÚLT-KOR 2009.: http://www.mult-kor.hu/20090529_ortvay_tivadar

PESTY 1864.: Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye II.

Közzétette: Hoffmann István, Kis Tamás Debrecen, 1998.

VÖRÖS 1999.: Vörös Ottó: Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata 1999. MNyTK. 211.

Függelék

A kódszámok a Hoffmann-féle kategóriákat jelölik.

A1 – 1. névrész lexémája

A2 – 1. névrész képzője

A3 – 1. névrész lexémája

A4 – 1. névrész képzője

B1 – 2. névrész

B2 – 2. névrész lexémája

B3 – 2. névrész képzője

Sz1 – 1. névrész funkcionális-szemantikai elemzése

Sz2 – 2. névrész funkcionális-szemantikai elemzése

L1 – 1. névrész lexikális-szemantikai elemzése

L2 – 2. névrész lexikális-szemantikai elemzése

T – keletkezéstörténeti elemzés